

УКРАЇНЦІ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ
(1883 – 1922)

ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ДАЛЕКОГО СХОДУ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Кажучи про історію українців на Далекому Сході, ми розглядаємо переважно проживання українців на території, відомій під назвою Зелений Клин; це південь Далекого Сходу, який зараз входить до Російської Федерації.

Географічний кордон Зеленого Клину на заході співпадає з сучасним російсько-китайським державним кордоном і проходить по р. Амур та Уссурі. На півночі горами Станового хребта, яким пролягає адміністративний кордон між Якутською та Амурською областю, Зелений Клин відокремлюється від східного Сибіру. На сході береги Зеленого Клину омивають води Охотського моря, Татарської протоки, а на півдні – Японського моря.

За сучасним адміністративно-територіальним поділом, Зелений Клин складають Амурська область, Приморський край і більша частина Хабаровського. А історично, за поділом початку ХХ ст., це були Амурська область, площею 449,5 тис.кв.км, та південна частина Приморської області, площею 559,5 тис.кв.км. Тобто загальна площа Зеленого Клину сягала понад 1 млн кв.км [Шимонович 1924].

Населення Амурської області складало на 1917 р. близько 337 тис. чол., Приморської – близько 540 тис. чол. Тож загалом населення Зеленого Клину становило майже 880 тисяч [Рыбаковский 1990]. За переписом, проведеним 1918 року українськими організаціями, українців нараховувалося тоді 437 тис. чол. [Світ 1934].

За даними офіційного радянського перепису населення 1989 р., населення Приморського краю становило 2256 тис.чол. (з них українців – 185 тис.), Хабаровського краю – 1812 тис. (українців – 112,6 тис.), в Амурській області мешкало 1050 тис.чол. (українців – 70,8 тис.) [Население... 1990]. Таким чином, з усього сучасного населення історичного Зеленого Клину у 5118 тис. чол. лише 368 тис. вважали себе українцями.

Перші українці оселилися на терені Зеленого Клину з початку другої половини ХІХ ст. Але були вони вкрай нечисельні і склалися переважно з вихідців сусідніх сибірських губерній.

Початок справді масовому переселенню українців на Далекий Схід поклав царський указ від 1 червня 1882 р.: ним передбачалися певні заходи щодо прискореного заселення Південно-Уссурійського краю.

На виконання цього указу було налагоджено переселення селян морем з Одеси до Владивостока пароплавами “Доброфлоту”. У березні 1883 р. сюди прибув перший пароплав з кількома сотнями переселенців, переважно селян Чернігівської губернії. Мовлячи про склад переселенців за місцем вибуття, слід відзначити, що за даними відомого організатора переселенської справи й дослідника Далекого Сходу Ф.Ф.Буссе в 1883 – 1892 рр. вихідці з Чернігівщини становили 75,2% українських переселенців. У 1896 – 1899 рр. на перше місце виходять переселенці з Київщини. В 1900 – 1910 рр. майже рівний був відсоток переселенців з Київщини – близько 25% і Полтавщини –

25,48% (переселення з Полтавщини на Зелений Клин почалося 1887 р.) [Буссе 1896].

За підрахунками владивостоцької дослідниці Ю.В.Аргудяєвої, на основі статистичних даних, наведених російським статистиком початку ХХ ст. А.Меншиковим, з 22122 сімей, що переселилися в 1858 – 1914 рр. до Приморської області, 15475 сімей були з України. За місцем виходу вони розподілялися так: 40,8% – з Чернігівської губернії, 26,2% – з Київської, 22,5% – з Полтавської, 12,2% – з Харківської, 5% – з Волинської, 2% – з Кам'янець-Подільської та 1,3% – з Катеринославської [Аргудяєва 1981]. За даними Меншикова, українці становили 81,26% усіх переселенців до Приморської області [Меньшиков 1912].

За підсумками радянського дослідника В.М.Кабузана, в 1883 – 1905 рр. на Далекий Схід переселилося 172876 осіб, з українських губерній – 109510 чоловік, або 63,4% всіх переселенців. Більшість із них оселилося в Приморській області – 77139 українців, тобто 78,1%. Серед переселенців до Амурської області в даний період відсоток українців був менший і становив 47,8. Слід додати, що за місцем виходу серед поселенців до Амурщини відчутно переважали полтавчани – 64,51%, вихідців з Правобережної України було значно менше. В.Кабузан стверджує, що питома вага українців у Приморській області до 1903 р. ніколи не була нижча за 75% [Кабузан 1985]. Ці дані збігаються з даними українських дослідників Далекого Сходу – В.Кубійовича, І.Світа, Т.Олесіюка.

У 1906 – 1916 рр. на Далекий Схід прибуло 259522 особи, з них українців – 166787, або 64,27%. Хоча в цей період переселенців з України прибуло більше, але питома вага їх знизилася з 65,82% до 64,27% за рахунок переселенців з інших губерній європейської Росії. З українських переселенців цього етапу 102618 (61,25%) осіли в Приморській області. Це були чернігівці – 21,57%, кияни, волиняни та подоляни разом становили 47125 осіб та ще 7202 чоловіки – з степової України.

За даними В.Кабузана, в 1850 – 1916 рр. з України на Далекий Схід переселилося 276300 осіб, або 56,54% всіх переселенців. В Амурській області українці становили 49,7% поселенців, у Приморській – 61,2%. За виходом це були: з Чернігівської губернії – 68992 чол. (24,97%), з Київської – 66709 (24,14%), з Полтавської – 66703 (24,14%), Харківської – 14381 (5,2%) [Кабузан 1971].

Канадський дослідник М.Марунчак вважає дані В.Кабузана за сумнівні й детальні. Та оскільки Кабузан рахував тільки переселенців з власне українських губерній і не брав до уваги українців – вихідців з Кубані, Кавказу, Вороніжчини, Надволжя, Сибіру тощо, Марунчак вважає, що остаточна цифра українців на Далекому Сході перед першою світовою війною сягала до 300 тисяч [Марунчак 1974]. Але тут уже він не враховує природного приросту українського населення, тож кількість українців на Далекому Сході мусить значно збільшитися – не менш як на 20%.

Кажучи про причини переселення українців з рідних земель на чужину, дослідники відзначають відсутність засобів до існування на батьківщині через безземелля внаслідок значного аграрного перенаселення в українських губерніях. У європейській частині Російської імперії за період з 1870 по 1900 рік селянських дворів зросло на 57,8%, а загальної площі – лише на 20,5%. Земельний наділ зменшився в середньому з 3,5 до 2,6 десятин на одну особу чоловічої статі. Але в українських губерніях цей показник був значно нижчим: у Київській – 1,3, Подільській – 1,5, Полтавській – 1,6, Чернігівській і Волинській – 2,1, Харківській – 2,2

десятин. 7% селянських родин були зовсім без землі, 70,6% не мали достатньо продовольчих товарів [Ямзин 1912]. Тож значна частина селян мусила залишати рідні місця через брак землі чи засобів до існування.

Царський уряд через переселення прагнув освоїти цілині землі на нещодавно приєднаних територіях, а водночас хоч якось зменшити земельний голод і знайти застосування зайвим робочим рукам. Поряд з цим неабияке значення надавалося збільшенню й зміцненню російського населення, особливо в місцевостях, де воно було кількісно незначне, проте мало стати провідником російської державної політики в цих районах.

Слід згадати про ще один фактор: політичну неблагонадійність українців, пов'язану зі зростанням національної самосвідомості. "Малороси, які багато зробили для Росії, нині не тільки не здатні служити її національним інтересам, але навіть сильно потребують в захисті від ворожого російському урядові польського на них впливу"¹. Планувалося і здійснювалося переселення на Україну великоросів, які "внесли б у цей край російський дух, значно підняли б у місцевого населення любов до Росії"². Тому, оскільки "малороси не здатні до проведення російської національної ідеї", уряд вважав, що землі в українських губерніях "варто віддавати переселенцям із внутрішніх, чисто російських губерній, місцеве ж, збідніле населення корисно було б переселяти в інші частини Росії, на землі, призначені для переселенців", де б ці переселенці, одірвані від батьківщини, швидше позбулися національної самотності й асимілювались, стали вірними охоронцями й слугами престолу й провідниками його політики.

Відомий далекосхідний учений 20-х років проф. А.П.Георгієвський виділяв три причини, які найчастіше спонукали селян до переселення: 1) недостатнє земельне забезпечення й накопичення надлишкової праці в селі; 2) пільги, надавані переселенцям; 3) казкові уявлення про багатство краю [Георгиевский 1926].

Кажучи про розселення українців на Далекому Сході, дослідник цього краю В.К.Арсеньєв зазначав, що на відміну від заселення росіянами Східного Сибіру, яке відбувалося з заходу на схід, українське заселення йшло у зворотному напрямку – зі сходу на захід і перші українські переселенці з'являються в Південно-Уссурійському краї. Коли ж через Сибір пролягла залізниця, українських колоністів відразу побільшало. Цим і пояснюється їхнє сучасне розселення. Вони осідали переважно на шляхах свого просування, біля залізниць та інших шляхів сполучення. А вже по нижній течії Амуру від Хабаровська до Миколаєвська вони зустрічалися поодинокими сім'ями, а в Східно-Камчатському та Чукотсько-Анадирському краї їх не було зовсім. У Приморській області українці особливо щільно розселилися по Південно-Уссурійському краю, у басейні нижньої течії правих приток р.Уссурі й у прибережному Ольгінському повіті до м. Олімпіади. Тут вони творили переважну більшість [Арсеньєв, Титов 1928].

Проф. Георгієвський відзначав, що українці тяжіють до землеробства й уникають селитися в промислових районах. Це підтверджували й дані сільськогосподарського перепису населення 1923 р.; за ними, з 221652 українців, яких нарахували радянські статистики в тогочасній Приморській губернії, 216675 жило в селі [Георгиевский 1926]. Тоді як із росіян у селі мешкав лише кожний третій. Та й узагалі серед сільського населення співвідношення було приблизно таке: на трьох селян-українців у Примор'ї припадав один селянин-росіянин. Треба, однак, враховувати те, що дані радянської офіційної статистики не зовсім правдиві. Отже, можна зробити висновок, що на Зеленому Кліні розвивалися переважно

російське місто й переважно українське село; тому видається необхідним більш ретельно дослідити питання співіснування й взаємовпливів міста й села в умовах Далекого Сходу.

Про вірність українців традиціям, своєму споконвічному заняттю свідчив і В.Арсеньєв: "Українці – вихідці зі степу з теплим кліматом – після прибуття на Далекий Схід, природно, стали шукати такі місця, які за своїми фізико-географічними умовами ближче за все підходили б до України. Це, власне, й спонукало їх зайняти Південно-Уссурійський край і горнутися до державного кордону з Китаєм, де більша частина місць була вільна від лісу". Центром ваги у господарстві українців і на Далекому Сході, як зазначалося, лишалося землеробство, городництво й садівництво. Арсенєв підкреслював, що українці більше землероби, ніж росіяни [Арсеньєв, Титов 1928].

Але українці міцно дотримувалися традицій не лише в матеріальній сфері, але з і в духовній, навіть у топоніміці, про що свідчать численні назви сіл, яких постає далекосхідна географія України: Чернігівка, Полтавка, Київка, Чугуївка, Зіньківка, Ромни, Тараща, Звенигородка, Васильківка, Прилуки, Хорол, Кролевець, Ніжино, Пирятино, Богуславка, Біла Церква, Харківка, Рокитне, Попельня, Тавричанка, Хмельницьке і навіть Хрещатик.

На завершення знову наведемо свідчення організатора й керівника переселенської справи, дослідника Далекого Сходу Ф.Ф.Буссе: «Взагалі малоросійський елемент якщо не домінує, то у всякому разі дуже значний; він відбився на місцевому народному говорі, на типі будівель і переважанні волів як робочої худоби в господарствах старожилів, на постійному повторюванні прізвиськ "кацап" та "хохол", якими кличе сусід сусіда, причому переважає останнє; нарешті такий висновок підтверджують розпитування, зібрані мною з усіх майже сіл» [Буссе 1896].

Таким чином, українці, які склали ядро переселенців півдня Далекого Сходу в другій половині XIX – на початку XX ст., відіграли значну роль у заселенні та освоєнні цього регіону. І зайняли одне з провідних місць в історії цього краю, відомого згодом як Зелений Клин.

СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНЦІВ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Визначний дослідник Зеленого Клину Іван Світ виділяв в історії українського суспільного життя регіону чотири періоди: 1) від перших переселень до 1905 р.; 2) 1905 – 1917 рр.; 3) 1917 – 1922 рр.; 4) від 1922 року.

Канадський дослідник М.Марунчак виділяє три періоди в розвитку українського культурного життя на Далекому Сході: царський, "період свобідного вияву" та русифікаційний.

Загалом можна сказати, що ці періодизації збігаються. Єдине, що І. Світ відокремлював, – період відносно ліберальної політики, яку проводив царат щодо національних меншин після 1905 р.

У роботі І.Світа подається, що українське суспільне життя проявилось досить рано, хоч іще вкрай слабо, бо своєї національної інтелігенції не мало. Переселялися переважно селяни, здебільшого неграмотні, а інтелігенція, потрапляючи на службу в російські установи, швидко русифікувалася і втрачала навіть рідну мову. Через цензурні умови, введені Емським указом 1876 р., який забороняв саме існування української мови, була відсутня і національна преса. Отож, єдиною можливою тоді формою вияву українського національно-

го життя залишався театр, оскільки на сцені могло, до певної міри, звучати українське слово, а кращі драматичні твори української літератури ставали відомі широкому загалу.

Тому на Далекому Сході українське слово бриніло тільки зі сцени; початок цьому поклав приїзд 1897 р. сюди першої театральної трупи під керівництвом Перовського. Пізніше приїздили й більші театральні гурти, наприклад, велика трупа Костя Мирославського. Пізніше гурток поповнився місцевими аматорами і розпався на кілька гуртків-спілок. Ці гуртки об'єднували глядачів у громаду і посилювали громадське мислення.

Українські артисти й рідне слово нагадували переселенцям про далеку батьківщину. Вистави пробуджували національну свідомість і мали величезний успіх. Вони йшли по всіх містах Далекого Сходу, від Порт-Артура й Владивостока до Благовещенська, Хабаровська і менших міст.

Найбільш активно діяли в цей час у Владивостоці українські театральні, культурно-освітні гуртки, очолювані офіцером Подем, серед моряків владивостоцького порту. Українські книжки потрапляли на Далекий Схід рідко, але найбільша натовді бібліотека також була у моряків Владивостока [Світ 1934].

Після 1905 р. українських книжок, часописів і газет більше, посилюється зацікавлення театральним та громадським життям. Робляться перші практичні кроки: 1907 р. в Харбіні постав український гурток "Український Клуб", завдяки тому, що порядки російської адміністрації тут були трохи ліберальніші, ніж власне на Зеленому Кліні.

У Владивостоці 1907 – 1908 рр. при Східному інституті засновується "Студенческое Общество Украинцев"; воно провадило українську агітацію, ставило театральні вистави, виписувало книжки й часописи й один час під керівництвом І.Воблого було досить активне. З 1909 р. регулярно відзначалися Шевченківські свята (у березні, в день смерті поета). В театральних виставах, окрім студентів Східного інституту, брали участь інтелегентні сили з торгового дому "Чурин и Ко" та інші. Ставилася опера М. Аркаса "Катерина", яка мала великий успіх і на тривалий час залишила значний слід в українських колах Владивостока. Головним керівником артистичних сил Владивостока був Юрій Глушко-Мова, а також Андрій Печінко, Донцов та інші [Світ 1934].

1910 року в Микольськ-Уссурійському було засновану першу на Зеленому Кліні "Просвіту". 9 лютого 1910 р. від імені фундаторів – міщанина Петра Хоменка, купця Сергія Ніжинецького, селянина Йосипа Перверзева-Розсуди, поштово-телеграфного чиновника Захарія Шевченка та телеграфіста Івана Кривоноса військовому губернатору Приморської області було подане офіційне прохання затвердити статут товариства "Просвіта"³. За статутом, "товариство має метою сприяти розвитку української культури, а головним чином, просвіті українського народу його рідною мовою, діючи в межах м.Микольськ-Уссурійського та Уссурійського краю. Для досягнення цієї мети товариство має на увазі: а) видавати книжки, брошури, часописи, газети й інше українською мовою; б) відкривати свої читальні, бібліотеки, музеї, торгівлю книжками й ін.; в) влаштовувати публічні лекції, читання, загально-освітні курси, вистави, літературно-музичні вечори, концерти, виставки й ін.; г) засновувати стипендії, школи, притулки, ясла, бюро праці і т. ін., просвітні й благодій-ницькі установи; д) закладати конкурси та премії за кращі твори літератури та мистецтва"⁴.

Подане прохання розглянуло "Приморское областное по делам обществ и союзов присутствие" 23 лютого 1910 р. Воно дійшло висновку, що «усматривая из представленного устава общества "Просвита"..., что цель

общества направлена исключительно к объединению Украинцев и что подобное объединение, ведущее к обособленности Украинцев, может вызвать враждебную рознь в среде других групп населения, а потому общество с такими целями должно быть признано угрожающим общественному спокойствию и безопасности, постановило в регистрации означенного устава отказать»⁵.

Таким чином, деякий час товариство в Микольськ-Уссурійському існувало нелегально. З усього Зеленого Клину тільки в Благовещенську вдалося в ті роки здобути дозвіл на ведення відкритої української роботи, коли 1911 року був затверджений статут Українського Клубу. Спроби утворити такий клуб у Владивостоці щоразу наражалися на категоричне “нельзя” [Світ 1934].

З приїздом у Владивосток Водяного й Мостипана вдалося налагодити українське життя біля місцевого Народного Дому, і вже 1912 року владивостоцькі українці отримували майже 400 примірників різних українських газет і часописів, досить часто влаштувалися театральні вистави. Для поширення української літератури було навіть організовано спеціальний книжковий склад у Микольськ-Уссурійському, керувати яким доручили Іванові Ткаличу [Світ 1934].

Про активну діяльність українців при владивостоцькому Народному Домі свідчать архівні жаңдармські документи. Начальник Владивостоцького “охранного отделения” в рапорті на ім'я військового губернатора від 13 травня 1913 р. повідомляє: «В Отделении поступили негласные сведения, что в Народном Доме организован украинский кружок, который административной властью не санкционирован. Означенный кружок имеет свой штамп... Кружок состоит из членов, секретаря и председателя, выбираемого каждый раз на собраниях кружка, которые происходят в Народном Доме и о таковых члены кружка оповещаются своевременно повестками на малороссийском языке с указанным выше штампом. Главная цель кружка — полное объединение всех находящихся во Владивостоке украинцев между собою и также организация тесной связи с таковыми же организациями в России и за границей. Возможно шире знакомиться с литературой исключительно на украинском языке, как издающейся в России, так и за границей и говорить между собой только на этом языке. Средства кружка составляют добровольные пожертвования членов без определенных взносов, собираемые деньги по подписным листам, предлагаемым сочувствующим украинскому возрождению и движению, а также производимое отчисление со спектаклей, ставящихся в Народном Доме или, иногда, в Пушкинском театре.

На средства кружка выписывается литература на украинском языке, как издающаяся в России, так и за границей и газета “Рада”. Главным поставщиком таковой является книжный киоск на Светланской улице, Ткалич.

Насколько известно Отделению, секретарем кружка состоит Антонюк, из членов известны: Лемишко, Федоров, Яценко, Печенкин, Иващенко, Ткалич, Костяев, Глушко, Мустипан и другие фамилии пока не установлены»⁶.

З рапорта владивостоцького поліцмейстера від 3 липня 1913 р. можемо дізнатися, що “в числе украинских любителей состоят: Небрат Михаил Романович, Сирошенко Николай Петрович, Хворостин Геннадий Гаврилович, Яценко Филипп Миронович, Янковский Станислав Иванович, Монакина Нина Григорьевна, Орловская София Федоровна, Подоилова Елизавета Панкратьевна и Яковицкая Секлетия Тяньовна. Цель их —

устройство малороссийских спектаклей в Народном Доме в пользу Общества народных чтений". Далі в рапорті повідомляється, що "связей с какими-либо украинскими организациями в Европейской России или за границей с целью объединения малороссов во Владивостоке пока не обнаружено"⁷.

Також із жандармського рапорту дізнаємося, що 21 листопада 1913 року на квартирі селянина Чернігівської губернії м.Ніжина Івана Леонтійовича Мостипана за адресою: Владивосток, 3-я Портова вул., 13, кв.2 відбулися збори членів українського гуртка, в яких взяло участь 12 осіб, в тому числі "из лиц известных Отделению": Глушко, Лемішко, Савчик, Казнадзей, Іващенко та Печенкін (Печінко?). Головував Мостипан. Як повідомлялося у рапорті, всі вони й раніше проходили у справах "охранки" як члени українського гуртка.

На розгляд зборам було насамперед запропоноване питання про влаштування українського вечора, присвяченого пам'яті Шевченка, в Пушкінському театрі або в театрі "Золотой Рог". Після вирішення цього питання виступив Мостипан щодо діяльності гуртка і висловив думку, що гурток вкрай слабо функціонує і відчутних наслідків не дає. Гурток, на його погляд, займався влаштуванням вистав, тоді як мета його значно ширша – розвивати національну самосвідомість; вивчати насувні українські інтереси і культурний саморозвиток. Далі він проголосив, що головною метою, до якої повинні прагнути всі щирі українці, має бути автономія України. А надалі І.Мостипан закликав присутніх інтенсивніше сприяти розширенню гуртка і добиватися дозволу на утворення українського клубу⁸.

Як повідомляє М.Марунчак, в цей самий час фіксуються українські таємні політичні гуртки в Імані, Микольську й Владивостоці, де активно діяли Дмитро Боровик, М.Кобилянський та інші [Марунчак 1974].

З початком першої світової війни та запровадженням суворіших адміністративних заходів українське суспільне життя в Зеленому Клинку завмирає. Тільки в межах концесії Китайсько-Східної Залізниці (КСЗ) у Маньчжурії можна було провадити деяку українську роботу; це й робили харбінський Український Клуб та театральні гуртки на окремих станціях.

9 березня 1916 р. у Владивостоці була спроба створити українську організацію під вивіскою Владивостоцького українського благодійного зібрання. В поданому проханні говорилося: "В настоящую Великую Отечественную войну помощь Родине есть обязанность каждого, гражданина, сбор же пожертвованый бывает более или менее удачен в зависимости от формы, в какую это пожертвование выливается, и задачей организаторов подобных мероприятий бывает устройство наиболее разнообразных вечеров, сборов и т.п., могущих привлечь даже наиболее пассивных обывателей.

Задача Украинского Благотворительного общественного собрания – организация подобных мероприятий для сбора пожертвованый..." Це "прошення" підписали селянин Харківської губернії Федір Миколайович Васильєв, селянин Київської губернії Хома Данилович Стецюк, інженер Дмитро Миколайович Хлобошин, полтавський міщанин Микола Павлович Голиков, лікар Василь Вікторович Потсенко, почесна громадянка Пелагея Трохимівна Ракицька, селянин Полтавської губернії Микола Сильвестрович Савенко, міщанка Б.Д.Новолійник⁹.

Але Приморське обласне в міських справах присутствіє відмовило в реєстрації Статуту і цієї організації на тій підставі, що «представленный на рассмотрение Устав не соответствует цели нового общества... Проектируемое общество называется "благотворительным", а представленный Устав

являється Уставом обыкновенного общественного собрания, клуба, каким, по существу, и является это общество... Ввиду изложенного Присутствие, не находя возможным утвердить Устав Владивостокского Украинского Благотворительного Общественного Собрания, постановило в регистрации Устава отказать» [Марунчак 1974].

У такому стані перебувало все українське життя на Далекому Сході до початку Лютневої революції 1917 р., коли ліквідація заборони на все українське відкрила більші можливості для відносно вільного національно-культурного розвитку українців.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНЦІВ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ І СПРОБИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В 1917 – 1922 РР.

Історик Зеленого Клину І.Світ зазначав: «Скрізь, де на території Далекого Сходу жили українці, не залежно від їх кількості, замість різних революційних комітетів, почали творитися національні організації – громади, бо для української нації революція 1917 р. була не соціальною революцією, а національною» [Світ 1934].

Такі громади заснувалися у Владивостоці, Хабаровську, Благовіщенську, Свободному, Імані, Микольську-Уссурійському, Харбіні; в дрібніших містах і селищах теж були утворені українські організації. Ці громади спершу були універсальними щодо своїх завдань і не мали певного політичного обличчя й чітко окресленої мети.

Ці стихійні хвилі української організованості на Далекому Сході дозволяли впевнено переходити від локальних громад, просвіт, економічних кооперативів та інших клітин до організації преси, видавництва, рідного шкільництва й урешті Центрального проводу – Крайової ради та Крайового секретаріату [Марунчак 1974].

Як уже зазначалося, найскоріше організувалися українці Владивостока. На початку 1917 р. тут утворилася «Громада», до якої в короткий час записалося понад 1,5 тис. українців; серед них багато вояків. Виникли організації українських політичних партій – есерів та соціал-демократів. З 30 квітня 1917 р. виходить перша на Далекому Сході українська газета «Українець»; редактором її був Дмитро Боровик.

Організація українських громадських центрів у різних місцях Далекого Сходу і особливо на Зеленому Клині дала можливість скликати 11 – 14 червня в Микольськ-Уссурійському I Загальний всеукраїнський з'їзд діячів і громадянства Далекого Сходу. Ініціатором скликання його стала Далекосхідна Вчительська Спілка, головою якої був О.Ступак.

З цього першого з'їзду й бере початок активна планова українська робота на Зеленому Клині. В з'їзді брали участь 53 представники понад 20 громадських і військових організацій (громад, кооперативів, військових і вчительських спілок тощо). Брало участь в окремих комісіях і близько ста українців з правом дорадчого голосу.

Після відкриття з'їзду та привітань було обрано президію на чолі з А. Романюком та заступником О.Ступаком, а потім і комісії: національну, шкільну, фондову й організаційну.

Національна секція намітила відкрити в різних місцях гуртки товариства «Просвіта», філії громад, проводити постійні лекції, звіти на українські теми, заснувати школи й бібліотеки, розповсюджувати друковане слово, аби підняти національну свідомість українців і розвіяти гіпноз мину-

лого, коли влада впроваджувала русифікацію й боролася з українським національним рухом. Було ухвалено вимагати для Зеленого Клину від центрального уряду в Петрограді широкої національно-територіальної автономії та утворення при російському уряді Міністерства українських справ.

Шкільна секція вирішила заснувати в Микольськ-Уссурійському на початку шкільного року підготовчі курси для вчителів українських шкіл, вимагати від властей перетворити одну з далекосхідних учительських семінарій, а також Педагогічні курси на українські з українською мовою навчання.

Організаційна секція винесла ряд надзвичайно важливих ухвал:

1) організація війська з українських вояків, бо історія доводить, що дух нації, який тримається національними традиціями, завжди один з найважливіших факторів духовного життя людства й ніяка сила не може його здолати. Національне військо оберігатиме своє громадянство від ворожих наступів й тому повинно бути на українській землі. Організація війська буде провадитися за постановами українського Генерального Секретаріату;

2) організація курсів пропаганди і розповсюдження української літератури;

3) розробка проекту статуту Далекосхідної Української Ради, як центрального адміністративного, політичного й громадського центру для українців Зеленого Клину. З'їзд ухвалив: прийняти тимчасовий статут, а новий статут виробити до II Всеукраїнського з'їзду Далекého Сходу;

4) заснування Секретаріату Української Ради Зеленого Клину відкладено до II З'їзду, а був обраний Далекосхідний Тимчасовий Виконавчий Комітет, до якого ввійшли: О.Ступак, П.Василенко, М.Прокопєць, І. Ігнатенко та Онисія Попович. Комітет мав вирішувати біжучі справи й скликати незабаром II З'їзд.

З'їзд гостро виступив проти владивостоцького крайового уряду, який чинив перешкоди у справі українського війська, та надіслав телеграми протесту до Української Центральної Ради, російського Тимчасового уряду та місцевої крайової влади.

У роботі з'їзду взяло участь і вісім українців-галичан, що перебували тоді в таборах для військовополонених. Та коли про це довідалася російська військова влада, то заборонила їм бути на з'їзді [Марунчак 1974].

Крайовий з'їзд у Микольську став мобілізуючою силою для всього українства Далекého Сходу. Ширилася мережа українських організацій по всьому краю. Окружна рада була створена в Микольську, "Просвіта" в с.Осиновка, с.Хороль, кооперативні громади у с.Михайлівка, Монастирище, Осиновка, аматорський гурток у с.Григорівка, культурно-просвітний гурток на ст.Гродеково. В самому Микольську працювали відділ Далекосхідної Артистичної Спільки, кооператив "Гайдамака", товариство "Просвіта", видавництво "Сяйво" [Марунчак 1974].

Оскільки після першого з'їзду багато питань лишилося нерозв'язаних, 7 січня 1918 р. у Хабаровську відбувся II З'їзд, на який прибуло багато селян. Селяни, які мали погані земельні наділи, підняли питання про повернення в Україну. Для зв'язку з Україною й захисту інтересів місцевих селян, що бажали повернутися, з'їзд ухвалив послати своїх делегатів до Києва. Обрали й новий Тимчасовий комітет, до якого ввійшли Г.Мелашич, Г.Кириченко-Могила та Я.Кушнаренко.

Після з'їзду почав виходити часопис "Хвилі України". Члени Тимчасового комітету й рад їздили по вічах і агітували за культурні й політичні права українців. З Приморщини рух перекинувся на Амурщину. Велику роботу в цьому плані провадив Гаврило Кириченко-Могила, член ро-

бітничої ради Хабаровського “Исполкома”. Цікаво, що були відсутні в цій справі розходження по партійній лінії. Визначилися тоді в цій роботі два інші члени Тимчасового комітету як народні трибуни — Г.Мелашич та Я.Кушнарєнко. Тимчасовий комітет працював над Конституцією постійної організації та постійного Крайового Проводу; комітет послав зв'язкового в Україну, аби залагодити всі справи, серед них і переселенські [Марунчак 1974].

7 — 12 квітня 1918 р. у Хабаровську під проводом голови владивостоцької “Просвіти” Юрія Глушко-Мови відбувся III Далекосхідний український з'їзд. У ньому взяли участь близько 80 делегатів, з яких до 50 осіб були селяни, а решта — міська інтелігенція і залізничники. Українські селяни різко виступили проти руйнівного господарювання радянської влади на Далекому Сході. З'їзд вирішив звернутися до українського уряду в Києві, щоб він вимагав від російського уряду визнати Зелений Клин частиною України на основі самовизначення народу, що чисельно (80% всього населення) тут переважає. Телеграму такого змісту з'їзд надіслав до Смоленська, сподіваючись, що там уже зібралась українсько-російська мирна конференція. Однак сподіваної конференції в Смоленську телеграма не застала, а тому й не дійшла своєчасно до українського уряду.

Крім того, визначена на з'їзді окрема комісія під головуванням Федора Стешка докладно розглянула справу переселення, яка вкрай цікавила селян. Для тривкішого організаційного зв'язку було ухвалено закласти по округах окружні ради, а по селах — ради сільських громад. Представники окружних рад творили Крайову раду, яка мала регулярно збиратися для вирішення важливих питань українського життя на Далекому Сході. Виконавчим органом Крайової ради став Секретаріат, до якого обрали Гордія Мелашича, Івана Гадзамана й В'ячеслава Яременка-Заболотного.

З'їзд у Великому театрі завершився виступом Ю.Мови про історію України й театральною виставою. Додамо, що в роботі комісій та пленарних сесій з'їзду взяли участь і українці, прибулі в Хабаровськ на з'їзд “Совдепу”. Слід зазначити, що цей III З'їзд відбувався винятково організовано.

На виконання рішень з'їзду по Далекому Сходу було засновано десять окружних рад, які об'єднували кілька клітин:

Благовещенська — Миколаївська, Волковська, Костянтиноградівська, Верхне-Полтавська, Черкасівська, Грибська та інші сільські громади, Український клуб у Благовещенську;

Владивостоцька — громади в Кневичах, Новокиївському, Посьеті, Владивостоці, “Українська хата”, українська колонія тощо;

Іманська — громада в Імані, Національний Комітет (на чолі з В. Кийовичем), близько 20 сільських громад (Ольгинська, Феодосієвська, Новопокровська, Зінківська, Вяземська, Авдієвська, Гончарівська, Уссурійська, Спаська, Дроздівська, Виноградівська, Муравйово-Амурська, “Просвіта” у Спаську);

Микольсько-Уссурійська — “Просвіта”, кооперативи, спілки, видавництво й інше, громади в с.Михайлівка, Монастирище, Осинівка, Григорівка;

Свобідненська — “Просвіта”, громада у Свободному, кооператив “Хлібороб”, громади на ст.Бочкарево, Гондатєво, Іп, Сквородино, с.Великі Саванці, Білоногівці, Ключевське, Кустановське, Нижне Бузулинське, Чебарівка, Добрянці та інші;

Хабаровська — “Просвіта”, споживче товариство “Запорожець”, громади в с.Лермонтовка, ст. Вяземська та інші.

Значно слабшими були Сахалінська й Камчатська округи. В останню входила лише одна громада в Петропавловську. Сахалінська окружна рада була у Николаєвську-на-Амурі; існували громади на рибних промислах, в тому числі і на Сахаліні, а також дві рибальські кооперативні артілі — “Зелений гай”, “Україна”.

Осібне місце зайняла Маньчжурська округа з окружною радою в Харбіні (створена 1917 р.), яка очолила організоване українське життя в Маньчжурії [Світ 1934].

Маньчжурська окружна рада підтримувала тісні зв'язки з Києвом і після III З'їзду вирішила послати до українського уряду свою делегацію, яку очолив голова Ради Петро Твердовський. Делегація прибула до Києва наприкінці травня 1918 р. Після приїзду П.Твердовський передав від імені Маньчжурської окружної ради до Міністерства закордонних справ України таку петицію:

1. Вимагати від російського уряду визнати далекосхідний Зелений Клин частиною України.
2. Негайно відкликати з Зеленого Клину всі озброєні російські частини і передати наявну зброю українським властям.
3. Призначити українського старосту на весь край, долучаючи сюди й смугу відчуження Маньчжурської залізниці.
4. Призначити військового начальника краю, за винятком Маньчжурії.
5. Призначити начальника Заамурської округи, який там був і раніше.
6. Тимчасово залишити всі власті, які там були до більшовиків, до особливого розпорядження українського уряду.
7. Утворити при міністерстві в Києві спеціальний відділ у справах Зеленого Клину.
8. Дозволити мати своє власне військо.
9. До Харбіну, як міжнародного міста, призначити українського консула [Андрусак 1932].

І хоча тоді П.Твердовського було номіновано українським консулом на Далекому Сході, а головам окружних рад були надані певні консульські повноваження “по захисту прав і інтересів українських громадян у Московщині”, об'єктивно військово-політична ситуація, яка складалася тоді не на користь Української держави, не сприяла вирішенню проблеми Зеленого Клину, як того хотіли маньчжурські українці.

Коли Твердовський повернувся до Харбіну, становище на Далекому Сході було вкрай складне. Чехи почали боротьбу з більшовиками, і влада в Сибіру опинилася в руках уряду на чолі з Вологодським. Вологодський і провід чесько-словацьких легіонів дали дозвіл Твердовському утворити на Далекому Сході українське військо з місцевих українців. Проте незабаром праві російські кола, що прийшли до влади в Сибіру й на Далекому Сході, почали цьому перешкоджати, а далі — й забороняти. В цій калейдоскопічній зміні політичної ситуації українці мусили маневрувати.

Після повалення чехами радянської влади на Далекому Сході (29 червня 1918 р.) владу на Амурщині захопив російський есер Алексеєвський. Він провів арешти найактивніших українців, заборонив окружну раду й будь-яку українську національну діяльність.

Політичні ускладнення у Владивостоці на деякий час знерухомили Секретаріат, однак 24 жовтня у Владивостоці відбувся IV Український далекосхідний надзвичайний з'їзд. Керував з'їздом Микола Новицький, його заступниками були Федір Стешко й Федір Тоцький, писарями — Дмитро Боровик та Степан Кукуруза. Склад представників на цьому з'їзді

був непропорційний: майже не було селян, зовсім не було представників від Забайкалля; з Примор'я, за винятком Владивостока, також прибуло мало делегатів. Зате з Маньчжурії – понад третини всіх учасників. Крім того, консул П.Твердовський запросив на з'їзд двох представників козацтва.

З'їзд виробив проект конституції українства Далекého Сходу й виніс рішучу ухвалу про створення українського війська. Уперше було намічено конкретний план кооперації на Зеленому Клині, бо попередні з'їзди обмежувалися лише побажаннями.

Делегати схвалили прокламацію “До народів світу” із закликом визнати за Україною право повної національної незалежності. Коли Секретаріатові зауважили на з'їзді, що він контактувався з різними урядами, то відповідь, що саме для цього Секретаріат і існує, оскільки має захищати інтереси українців на Далекому Сході, була схвалена переважно більшістю. Таким чином, українці Далекého Сходу цими ухвалами боронили себе від прагнення тих чи інших політичних сил втягнути себе у громадянську війну. Їхня постійна настанова була: втримувати свої обґрунтовані вимоги до кожного політичного чинника на Далекому Сході й здобути собі автономні культурні права на своєму терені.

З'їзд обрав Секретаріат розширеного складу. До нього ввійшли Юрій Мо-ва, Федір Шешко, Йоакимф Осипенко, Антон Родіонов і Яків Ситницький.

Як уже зазначалося, чимало уваги IV З'їзд приділив організації національного українського війська на Далекому Сході. Коли спроба організувати український полк на ст. Ехо в Маньчжурії не вдалася (акція консула П.Твердовського та генерала Хрещатицького), Секретаріат порозумівся щодо цього з генералом Івановим-Риновим, призначеним головнокомандуючим всього Далекého Сходу. Генерал Веріго дістав від Іванова-Ринова розпорядження організувати українське “Вільне Козацтво” та склав угоду з Секретаріатом, що той у справах “Вільного Козацтва” буде підпорядкований Крайовій раді. Угоду було складено під умову, що українське військо не буде втручатися в громадянську війну, “а тільки битися по потребі зі зовнішнім ворогом”. Формування самого війська обмежувалося договором спершу тільки до Владивостока, а коли договір став здійснюватися, генерал Іванов-Ринов був відкликаний за “допомогу українському мазепинству”. Його змінив генерал Хорват, який почав розформовувати справу свого попередника, усунувши насамперед генерала Веріго. Курінний отаман Микитенко довго не піддавався тискові, але 20 червня почалися масові арешти вояків та старшин куріня, яких звинувачували в прихильності до більшовизму. Отож, щоб уникнути арештів, частина вояків куріня опинилась у партизанах.

Та попри численні перепони з боку російських як білих, так і червоних кіл, організаційна робота по розбудові української державності на Далекому Сході просуvalася. Відбувалися, з осені 1918 р., сесії Крайової ради. В першій сесії взяла участь лише представники Іманської, Маньчжурської та Владивостоцької округ. Однією з перших важливих справ було заснування власного банку, а коли воно в урядових колах не пройшло, було організовано “Краєвий позичковий кооператив”, який почав діяти з певним розмахом.

На другій сесії Крайової ради укладнено поняття правового статусу українців на Далекому Сході. Було прийнято формулу, що українці, які замешкали на Далекому Сході і мають майно чи здійснюють там свій фах, є місцевими громадянами й підлягають місцевим законам. Українці, які проживали там тимчасово, вважалися громадянами України. Таку

формулу і засади постійно нехтували московські кола, не бажаючи визнавати Україну за самостійну державу.

Третя сесія Крайової ради відбулася в листопаді 1920 р. у Владивостокі. На ній обговорювалося питання про участь у виборах до Установчих Зборів Далекого Сходу. Сесія запропонувала вибори по національних куріях. Ця пропозиція не відповідала московським інтересам, тому була знехтувана в Читі, і Секретаріат відмовився від виборів. На цій самій сесії був обраний новий Секретаріат, який провадив українські справи до його арешту в листопаді 1922 р. більшовиками. До Секретаріату входили Юрій Мова, Дмитро Кисильов, Віталій Жук, Степан Прант, Андрій Криштофович та Г.Могилецький. Цей Секретаріат провадив підготовку до скликання V Українського далекосхідного з'їзду.

Відбутись йому не судилося.

¹ ЦДА України, ф.442, оп.693, спр.333, арк.71.

² ЦДА України, ф.442, оп.693, спр.333, арк.71.

³ ЦГА ДВ РФ, ф.1, оп.2, д.2053, л.2.

⁴ ЦГА ДВ РФ, ф.1, оп.2, д.2053, л.8.

⁵ ЦГА ДВ РФ, ф.1, оп.2, д.2053, л.14,15.

⁶ ЦГА ДВ РФ, ф.1, оп.2, д.329., л.58.

⁷ ЦГА ДВ РФ, ф.1, оп.2, д.329., л.64.

⁸ ЦГА ДВ РФ, ф.1, оп.2, д.329, л.147.

⁹ ЦГА ДВ РФ., ф.11, оп.1, д.923, л.2.

БІБЛІОГРАФІЯ

Андрусак М. 1932. "Державні змагання українців на Далекому Сході (1917 – 1920 рр.)". Літопис Червоної Калини. IV. Львів.

Аргудяева Ю.В. 1981. Традиционная обрядность у украинцев Партизанской долины. Владивосток.

Арсеньев В.К., Титов В.И. 1928. Быт и характер народностей Дальневосточного края. Владивосток – Хабаровск.

Буссе Ф.Ф. 1896. Переселение морем в Южно-Уссурийский край. Санкт-Петербург.

Георгиевский А.П. 1926. Русские на Дальнем Востоке. Владивосток.

Кабузан В.М. 1971. "Переселення українців у Далекосхідний край". Український історичний журнал. 2. Київ.

Кабузан В.М. 1985. Дальневосточный край в XVII – начале XX в. (1640 – 1917). Москва.

Марунчак М. 1974. Українці в СРСР поза кордонами УРСР. Вінніпег.

Меньшиков А.А. 1912. Материалы по обследованию крестьянских хозяйств Приморской области. Саратов.

Население... 1990. Население РСФСР. Москва.

Рыбаковский Л.Л. 1990. Население Дальнего Востока за 150 лет. Москва.

Світ І. 1934. Український Далекий Схід. Харбін.

Шимонович І. 1924. Зелений Клин – Нова Україна. Львів.

Ямзин И. 1912. Переселенческое движение в России с момента освобождения крестьян. Киев.

